

СТАНДАРТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ: ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

STANDARD OF PROOF IN CIVIL PROCEDURAL: THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Строга Є.О.,

студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена центральному інституту цивільного процесуального права – доказуванню та його стандарту. Авторкою встановлено, що наразі суди під час вирішення цивільних справ керуються лише власним переконанням, а тому діють не узгоджено, що у більшості випадків порушує п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме право людини на справедливий судовий розгляд.

У статті наголошено, що наразі реформування цивільного процесуального права відбувається під час глобалізаційних процесів, а тому оновлений 2017 року Цивільно-процесуальний кодекс має новели, які були запозичені із англосаксонської правової системи.

Однак невизначеними все ще залишилися такого комплексного питання: яким чином суддя визнає докази достатніми, тягар доведення відповідної сторони виконаним, а спірний факт встановленим? Для вирішення цього питання авторкою запропоновано законодавчо закріпити стандарт доказування як критерій, відповідно до якого суддя ухвалюватиме рішення. Для цього у статті досліджено судову практику іноземних держав, таких як США та Англія.

Окремо в статті висвітлено рішення Європейського суду з прав людини та вищої національної судової інстанції – Верховного Суду. З'ясовано, що стандарт доказування в цивільному праві має бути нижчим, ніж в кримінальному. При цьому впевненість судді у ймовірності факту у процентному співвідношенні має дорівнювати або перевищувати 51%. Вказано, що у випадку, коли суддя переконаний лише на 50% – рішення має бути прийнято на користь відповідача.

У статті акцентовано на тому, що Верховний Суд хоч і використовує у декількох рішеннях поняття «стандарту доказування», однак чіткого однозначного положення не сформував, а тому всі рішення базуються лише на науковій доктрині. Таким чином, необхідно ввести єдиний критерій, який допоможе уніфікувати як цивільне законодавство, так і практику.

Ключові слова: доказування, стандарт доказування, критерії оцінки доказів, справедливий судовий розгляд, належний стандарт доказування.

The article is devoted to the improvement of the civil procedural legislation of Ukraine. The author believes that the existing institute of evidence in civil proceedings has clear deficiencies and does not meet European standards.

This situation is a consequence of the fact that judges in civil cases are guided only by their own opinion (in particular, about the sufficiency of evidence to reach a decision) and not by a well-defined criterion.

Therefore, judges do not act in a coherent manner, and in practice there are differences, which in most cases violate paragraph 1 of Art. 6 of the European Convention on Human Rights (right to a fair trial). For its part, a good example of the introduction of a standard of proof in domestic law could be criminal proceedings, which state that a judge must be convinced of the fact that there is no "beyond reasonable doubt" fact when ruling. According to the author, the legal framework of criminal proceedings is more progressive, but it cannot be applied by analogy to civil law because of the objective difference in their subjects and tasks.

The author analyzed the reform of civil procedural legislation, which took place in 2017, when the updated Civil Procedure Code of Ukraine was adopted. The article emphasizes that the modernization of civil justice in Ukraine is taking place in the light of globalization processes that have recently become more prominent and have brought about a convergence of elements of continental and Anglo-Saxon legal systems.

The article emphasizes that the following issues remain uncertain. How does the judge consider the evidence sufficient? Has the burden of proof been adhered to by the interested party and a contradictory fact established?

To address these issues, the author is asked to approve the standard of proof as the criterion by which the judge will decide. To this end, the article examines the practice of foreign countries, such as the United States and England. Because English and American evidence law is recognized by many foreign scientists as the best and most up-to-date. The author also considered the following standards of proof: "likelihood ratio", "preference for evidence", "clear and convincing evidence", "prima facie".

The article deals separately with the decisions of the European Court of Human Rights and the High Court, the Supreme Court. It has been established that the level of evidence in civil law must be lower than in criminal law. In this case, the judge's confidence in the probability of the fact as a percentage should equal or exceed 51%. It is noted that if the judge is convinced of only 50% – the decision must be made in favor of the defendant.

The article emphasizes that, although the Supreme Court has used the notion of "standard of proof" in several decisions, it did not form a clear, unambiguous position, and therefore all decisions are based only on scientific doctrine. Therefore, a single criterion should be introduced to help unify both civil law and practice.

Key words: evidence, standard of proof, criteria for evaluation of evidence, fair trial, proper standard of proof.

Постановка проблеми. Невіддільним складником будь-якої правової демократичної держави є дотримання принципу верховенства права (Rule of law) як фундаментальної правової доктрини. Ця засада означає, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість організації та діяльності державної влади, зокрема у площині відправлення правосуддя. Тому механізм реалізації вищевказаного «мірила правовладдя» включає питання ефективного та справедливого судового захисту, що своєю чергою наголошує на актуальності реформування не тільки судової системи, а й процесуального законодавства.

Вагомим кроком на шляху удосконалення цивільного судочинства стало прийняття нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) у 2017 році, якою вносилися значні зміни до такого центрального

інституту, як доказування. Наприклад, частково було впроваджено елементи процесуального естопелю, включено новий засіб доказування – електронні докази, збільшено обсяг вимог щодо доказів тощо. І хоча вказана модернізація загалом мала позитивний ефект, однак питання щодо стандарту доказування як гарантії вмотивованості судового рішення – процедурного елемента права людини на справедливий суд (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), так і не було вирішено на законодавчому рівні.

Аналіз останніх статей та публікацій. У науковій сфері сьогодні є велика кількість досліджень різних аспектів інституту доказування, якими займалися як вітчизняні, так і західноєвропейських вчені, а саме: О.Ю. Гусев [20], Д.Д. Луспенік [1], К.М. Пільков [6], І.В. Решетнікова [4; 5],

Р.В. Тертишніков [21], Майк Редмейн (Mike Redmayne) [19], Віра ван Хаутт (Vera van Houtte) [7], Марк Швайзер (Mark Schweizer) [8] та інші.

Формулювання цілей статті. Однак в умовах функціонування нового цивільного процесуального законодавства, зближення елементів континентальної та англосаксонської систем права відсутності ґрунтовні праці щодо стандарту доказування в національному цивільному процесі, отже, ця тема потребує нового системного огляду, зокрема, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Верховного Суду (далі – ВС), що і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головне завдання діяльності суду у процесі здійснення правосуддя – встановлення істини у справі. При цьому кримінальне процесуальне законодавство, на відміну від цивільного, закріплює, що суддя під час винесення рішення повинен бути переконаний у наявності або відсутності факту «поза розумним сумнівом». Таким чином, нормативна база для здійснення кримінального провадження є більш прогресивною, проте застосувати її по аналогії до цивільного неможливо через об'єктивну різницю в їх предметі та завданні.

Своєю чергою Дмитро Луспенник (секретар Першої судової палати Касаційного цивільного суду та секретар Пленуму ВС) стверджує, що корисним було б виробити на основі практики країн англосаксонської правової системи певні універсальні стандарти доказування як критерії, відповідно до яких суддя виноситиме рішення у цивільних справах [1].

Слід зазначити, що наразі, відповідно до ч. 1 ст. 89 ЦПК, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням. Своєю чергою тягар доказування покладається на сторони, котрі повинні довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог чи заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК (ч. 1 ст. 81 ЦПК). До того ж доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, а судові рішення повинні бути обґрунтованими, тобто ухваленими на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 5 ст. 81 та ст. 263 ЦПК) [2].

У такому разі виникають такі ключові питання: яким чином суддя визнає докази достатніми, тягар доведення відповідної сторони виконаним, а спірний факт встановленим? Вичерпну відповідь на це питання не дає ані чинний Цивільний процесуальний кодекс, ані Постанова Пленуму ВСУ від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі».

Хоча п. 11 вищенаведеної постанови закріплює: «встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях» [3]. Проте суддя, оцінюючи пред'явлені докази в їх сукупності й співвідносячи їх з позицією сторін у справі, не може в більшості випадків встановити об'єктивну істину з абсолютною точністю. Тому він змушений вирішувати спір та ухвалювати судові рішення в умовах певної невизначеності не тільки стосовно права (за наявності прогалин, колізій тощо), а й щодо фактичних обставин. І якщо проблеми в розумінні позитивного права вирішуються за допомогою аналогії права, доктрини та іншого, то для ухвалення рішення за наявності сумнівів з приводу фактів необхідний законодавчо закріплений стандарт.

Однією із перших, хто досліджував наведене питання на пострадянському просторі, стала І.В. Решетнікова. У своїй праці щодо доказового права в цивільному судочинстві науковиця стверджує, що стандарт доказування – це сукупність критеріїв, на підставі яких суд ухвалює рішення по справі [4, с. 271]. У розумінні бельгійської

дослідниці Віри ван Хаутт: «стандарт доказування – це рівень ймовірності, до якого обставини повинні бути підтверджені доказами, щоб вони могли вважатися дійсними, правдивими» [7, с. 197].

К.М. Пільков зазначає: «Поняття “стандарт доказування” (standard of proof) походить з доктрини правових систем загального права, звідки воно було перенесено у теорію та практику доказування у міжнародному комерційному арбітражі й інших міжнародних юрисдикційних органів, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), звідки поступово впроваджується у державах континентальної правової традиції» [6, с. 21]. Своєю чергою І.В. Решетнікова наголошує, що англійське і американське доказове право визнається багатьма іноземними вченими найкращим та найбільш досконалим [5, с. 132].

Слід наголосити, що у цивільному судочинстві зарубіжних держав містяться наступні стандарти доказування: «баланс ймовірностей» (balance of probabilities) – Англія; «перевага доказів» (preponderance of the evidence) і «чіткі (зрозумілі) та переконливі докази» (clear and convincing evidence) – США. Існують також і інші стандарти, наприклад, «на перший погляд» (prima facie), який використовується для відкриття провадження у справі та/або для встановлення фактичних підстав під час розгляду заходів забезпечення позову, однак стандарти, наведені раніше, застосовуються для ухвалення остаточного судового рішення.

ВС Великої Британії ще в 1947 році зробив тлумачення змісту «балансу ймовірностей» у справі *Miller v. Minister of Pensions*. Так, суд Ї Величності вказав: «якщо докази такі, що трибунал (тобто суд) може сказати “ми вважаємо це більш ймовірним, ніж неймовірним”, тоді тягар скидається, але якщо ймовірності рівні, тягар доказування залишається, а обставина вважається недоведеною» [8, с. 2].

Таким чином, цей стандарт передбачає, що для вирішення справи достатнім є суб'єктивне переконання суду, що цей факт мав місце з ймовірністю 51% і більше. Тягар доказування визнається виконаним, якщо сторона, на яку покладається відповідний обов'язок, доведе, що наведені нею докази та аргументи є більш вірогідними, ніж навпаки. При цьому, встановивши факт лише на 50%, суд повинен винести рішення на користь відповідача. Остання теза підтверджується рішенням Палати Лордів Сполученого Королівства від 16 травня 1985 року [9].

Щодо «чітких та переконливих доказів», то цей стандарт, по суті, є американським аналогом «балансу ймовірностей» та згідно з рішенням ВС США у справі «Колорадо проти Нью-Мексико» (*Colorado v. New Mexico*) від 1984 року означає, що докази з більшою ймовірністю існують, ніж не відповідають дійсності [10].

Згадані рішення найвищих судових інстанцій здійснили значний вплив на правозастосовну практику не тільки власної держави, а й міжнародного судового органу – ЄСПЛ, рішення якого, відповідно до ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», є джерелом національного права в Україні.

Вважаємо за необхідне розглянути деякі рішення Європейського Суду з прав людини. Так, у рішенні «Рінгвольд проти Норвегії» (*Ringvold v. Norway*) від 11.02.2003 Суд вказав, що стандарт доказування у кримінальних справах має бути вищий, ніж у цивільних [11].

У справі «Хамідов проти Росії» (*Khamidov v. Russia*) ЄСПЛ визнав, що Росія порушила ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через те, що національні суди встановили для заявника надзвичайний та заздалегідь недосяжний стандарт доказування (extreme and unattainable standard of proof) [12]. Майже тотожна позиція міститься в справі «Дюльдін і Кіслов проти Росії» (*Dyuldin and Kislov v. Russia*), де зазначено, що суди застосували незвичайно високий стандарт доказування (unusually high standard of proof) [13].

Наведені рішення підтверджують необхідність наявності належного незавищеного стандарту доказування в чинному національному законодавстві держав, зокрема і в цивільному процесі, для забезпечення права людини на справедливий судовий розгляд.

Необхідно також згадати справу «Дж. К. та інші проти Швеції» (J.K. and others v. Sweden) від 23.08.2016, в якій ЄСПЛ погоджується з існуванням стандарту «балансу ймовірностей» та вказує, що він притаманний саме цивільним справам [14].

У практиці Європейського Суду з прав людини є велика кількість рішень з посиланням на «баланс ймовірностей», але найбільш показовим для нашої держави є справа «Бендерський проти України» (Benderskiy v. Ukraine) від 15.11.2007.

Так, заявник, пройшовши всі інстанції національних судів, звернувся до ЄСПЛ за захистом свого права на справедливий судовий розгляд. Він зазначив, що в серпні 1998 року уклав договір про надання медичних послуг (проведення операції на сечовому міхурі) із Міжрегіональним науковим центром клінічної лімфохірургії ЛТД (далі – Центр). Однак після операції та тривалого лікування його стан погіршився, і в подальшому його було госпіталізовано до протипухлинного Центру в Донецьку. Там йому провели повторну операцію, під час якої в сечовому міхурі було виявлено марлеву серветку розміром 10 x 20 см, яку, за твердженням Бендерського, залишили під час першого оперативного втручання. Тому 29 вересня 1999 року заявник звернувся до Куйбишевського районного суду із позовом до Центру з приводу розірвання договору про надання медичних послуг та відшкодування шкоди, завданої здоров'ю неналежним лікуванням.

Районний суд відмовив у задоволенні позову, а апеляційна та касаційна інстанції погодились з таким рішенням. Зрештою, ЄСПЛ, розглядаючи цю справу, дійшов висновку, що для вирішення справ такого типу вирішальне значення має медичний експертний висновок, яким було встановлено, що більш ймовірним є те, що серветку було введено до сечового міхура під час першої операції; цю ймовірність можна виключати лише якщо операція проводиться без застосування серветок; малоймовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за винятком випадку, коли тампонування здійснено з тиском. Таким чином, більш ймовірною є саме позиція заявника про неналежне надання медичних послуг, що дає змогу прийняти рішення на його користь [15].

Під впливом діяльності ЄСПЛ національні суди, зокрема Верховний Суд України (далі – ВСУ), а потім і ВС, у своїх рішеннях щодо господарських та цивільних спорів почали застосовувати поняття «стандарт доказування»

Наприклад, у справі № 923/2075/15 від 14 червня 2017 р. ВСУ вказав: «апеляційний суд відмовив у задоволенні вимог позивача про стягнення упущеної вигоди на тій лише підставі, що її розмір не може бути встановлений з розумним ступенем достовірності без застосування

Методики, не дослідивши інших доказів, наданих позивачем, чим фактично позбавив останнього можливості відновити його порушене право, за захистом якого подано позов» [16]. У такому контексті формулювання «з розумним ступенем достовірності» відповідає «балансу ймовірностей», проте стандарт доказування буде застосований правильно лише в тому разі, коли суддя дотримається всіх норм як матеріального, так і процесуального права, зокрема, безпосередньо дослідить всі докази, надані сторонами.

«Під час оцінки достатності доказів діють спеціальні правила – стандарти доказування, якими має керуватися суд під час вирішення справи. Стандарти доказування є важливим елементом змагальності процесу. Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини, то суд робить висновок про її недоведеність» – наголошують судді ВС у справі № 910/8763/17 від 31 січня 2018 року про виділення майна зі спільної власності [17].

Ще в одному рішенні у справі № 916/2403/18 від 10 вересня 2019 року ВС зазначив, що під час розгляду справи суди повною мірою не забезпечили дотримання принципу змагальності та найбільш відповідного цьому принципу стандарту доказування – стандарту переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний [18].

Безперечно, тенденція зі збільшення кількості рішень ВС з використанням поняття «стандарт доказування» у цивільних і господарських справах є позитивною, але у зв'язку з тим, що вона ґрунтується на науковій доктрині, а не законодавчо закріпленій нормі, вона не створює загального обов'язку судів застосовувати стандарт доказування під час вирішення таких справ.

Висновки. Отже, згідно з нормами чинного законодавства оцінка доказів суддею у цивільних справах відбувається за його внутрішніми переконаннями, зокрема у разі їх достатності для ухвалення рішення. Усі судді повинні керуватися положенням про те, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Однак буквально тлумачення цього правила призводить до встановлення заздалегідь недосяжного стандарту доказування, а тому й порушення права людини на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 КЗП). Своєю чергою встановлені ще постановою Пленуму ВСУ 2009 року вимоги до судового рішення не відповідають належному рівню розвитку цивільного судочинства, а тому потребують вдосконалення.

Одним із прогресивних кроків у реформуванні цієї сфери стане, на наш погляд, закріплення в ЦПК положення про стандарт доказування, що дозволить забезпечити дотримання прав людини як основи принципу верховенства права. Таким чином, законодавцю доцільно врахувати дослідження, зроблені у цій статті, передусім у частині аналізу окремих стандартів доказування та практики їх застосування ЄСПЛ та ВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області* : веб-сайт. URL: <http://kd kako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/> (дата звернення: 13.04.2020).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1617-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.04.2020).
3. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму ВСУ від 18.12.2009 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 15.04.2020).
4. Решетникова І.В. Доказательственное право в гражданском судопроизводстве. Екатеринбург : Изд-во Гуманит. ун-та, 1997. 366 с.
5. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург : Изд-во Гуманит. ун-та, 1997. 240 с.
6. Пільков К.М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 240 с.
7. Vera van Houtte. Adverse inferences in international arbitration. Written evidence and discovery in international arbitration. 2009. № 698E. P. 195 – 220.
8. Mark Schweizer. The civil standard of proof – what is it, actually? Bonn: Max Planck Institute for Research on Collective Goods, 2013. P. 33

9. Rhesa Shipping CO SA v. Edmunds: United Kingdom House of Lords decision 16.05.1985 № 15. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1985/15.html> (дата звернення: 15.04.2020).
10. Colorado v. New Mexico: U.S. Supreme Court decision 4.06.1984 № 80. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/310/> (дата звернення: 15.04.2020).
11. Ringvold v. Norway: European Court of Human Rights judgment 11.05.2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183593> (дата звернення: 16.04.2020).
12. Khamidov v. Russia: European Court of Human Rights judgment 02.06.2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83273> (дата звернення: 16.04.2020).
13. Dyuldin and Kislov v. Russia: European Court of Human Rights judgment 31.10.2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82038> (дата звернення: 16.04.2020).
14. J.K. and others v. Sweden: European Court of Human Rights judgment 23.08.2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165442> (дата звернення: 17.04.2020).
15. Бендерський проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 15 лист. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313 (дата звернення: 17.04.2020).
16. Постанова Верховного Суду України від 14 червня 2017 спр. № 923/2075/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67621495> (дата звернення: 23.04.2020).
17. Постанова Верховного Суду від 31.01.2018 спр. № 910/8763/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72042344> (дата звернення: 23.04.2020).
18. Постанова Верховного Суду від 10.09.2019 спр. № 916/2403/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84320526> (дата звернення: 23.04.2020).
19. Mike Redmayne. Standards of Proof in Civil Litigation. The Modern law review. 1999. Vol. 62, № 2. P. 167-195. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2230.00200> (дата звернення: 15.04.2020).
20. Гусев О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37(1). С. 116–120.
21. Тertiшніков Р.В. Доказування і докази в цивільному судочинстві України : наук.-практ. посіб. Харків : ФІНН, 2009. 88 с.